

УДК 341.211(477)–057.341

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2024-45-6>

СПЕЦИФІКА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАСЕЛЕННЯ СХОДУ УКРАЇНИ В ЧАСИ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Робак Ігор Юрійович,

*доктор історичних наук, професор,
професор кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
robak@ukr.net
orcid.org/0000-0002-4837-4058*

Савенок Людмила Андріївна,

*кандидатка історичних наук,
доцентка, викладачка
ВСП «Херсонський політехнічний фаховий коледж»
Національного університету «Одеська політехніка»
Ludmilasavenok@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1055-941X*

Метою дослідження є аналіз специфіки історичної пам'яті мешканців сходу України на другому році повномасштабної агресії Росії проти України. Отже, **методи дослідження** обумовлені особливостями джерельної бази вивчення проблеми. Основу її становлять дані соціологічних обстежень стану історичної пам'яті й суспільно-політичних настроїв населення. Також аналіз побудований з огляду на специфіку сходу України як історико-географічного регіону – розуміння сходу як сукупності об'єктивних і суб'єктивних геополітичних, власне історичних, природно-екологічних, соціально-політичних і соціально-економічних факторів у певному соціально-історичному часі та самоідентифікації населення.

Основні результати дослідження можна визначити як своєрідний паралелограм, який складається із загальноукраїнських тенденцій прискореного формування модерної історичної пам'яті на підставі розуміння досвіду української історії, засвоєння європейських і загальнолюдських цінностей, позбавлення російських і советських міфів. Водночас конструкція історичної пам'яті сходу не позбавлена рис нерозуміння траєкторії історичного поступу України та її входження у євроатлантичний цивілізаційний простір як однієї з умов виживання України й українців.

Висновки полягають у тому, що перемога у війні з Росією є запорукою подальших кроків у формуванні модерної історичної пам'яті населення сходу України. Державні інституції, місцеве самоврядування і громадськість мають належним чином будувати свою діяльність щодо політики історичної пам'яті в регіоні.

Ключові слова: політика історичної пам'яті, схід України, Донбас, Харківщина, фронтир, історичне краєзнавство.

SPECIFICS OF THE HISTORICAL MEMORY OF THE POPULATION OF EASTERN UKRAINE IN THE TIMES OF THE RUSSIAN FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE

Robak Ihor Yuriyovych,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Ukrainian Studies,
Cultural Studies and History of Science
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”
robak@ukr.net
orcid.org/0000-0002-4837-4058*

Savenok Lyudmyla Andriivna,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Lecturer
Separated structural subdivision Kherson Polytechnic
Professional College of Odessa Politechnic National
University
Ludmilasavenok@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1055-941X*

The study aims to analyse the specifics of the residents of eastern Ukraine's historical memory in the second year of Russia's full-scale aggression against Ukraine (2023). **Research methods.** Accordingly, the research methods are determined by the peculiarities of the study's source base. It is based on the data of sociological surveys of the state of historical memory and socio-political attitudes of the population. Also, the analysis is based on the specifics of the East of Ukraine as a historical and geographical region – understanding the East as a set of objective and subjective geopolitical, historical, natural and environmental, socio-political and socio-economic factors in a certain socio-historical time and self-identification of the population.

Results of the study. The study's main results can be defined as a kind of parallelogram consisting of all-Ukrainian trends of accelerated formation of modern historical memory based on an understanding of the experience of Ukrainian history, assimilation of European and universal values, and getting rid of Russian and Soviet myths. At the same time, the construction of historical memory in the East is not without features of misunderstanding the trajectory of Ukraine's historical development and its entry into the Euro-Atlantic civilisation space as a condition for the survival of Ukraine and Ukrainians.

Conclusions. The author concludes that the victory in the war with Russia is the key to further shaping the modern historical memory of the population of eastern Ukraine. State institutions, local self-government and the public, should properly build their activities in the field of historical memory policy in the region.

Key words: politics of historical memory, eastern Ukraine, Donbas, Kharkiv region, frontline, local history.

1. Вступ

Повномасштабна російська агресія загострила питання про вплив суспільно-політичних настроїв населення сходу України на перебіг і наслідки війни. Нагадаємо, що близько 60–70 тис. вихідців із Донбасу воюють у складі армії агресора проти України, нерідко проявляючи ненависть до України. Воїстину, коли ідеї оволодівають масами, вони стають матеріальною силою.

Не менш важливим є усвідомлення владою, місцевим самоврядуванням, громадянським суспільством і патріотами цього регіону і всієї України нагальної потреби кардинальної зміни історичної пам'яті тієї частини мешканців сходу, яка коливається між Україною і Росією, між Заходом і Сходом, між Європою і Азією. Це має унеможливити (чи применшити) прихильність електорату регіону до популістських партій. Проте і без майбутніх виборів наразі зрозуміло, що війна закінчиться не завтра, а її негативні

соціально-політичні наслідки будуть поглиблюватися. Тому врахування настроїв мешканців Донбасу і Харківщини та можливість впливу на них має не лише наукове, а й практично-політичне значення.

Метою дослідження є комплексна реконструкція особливостей історичної пам'яті населення Харківщини і Західного Донбасу (неокупованої частини Донбасу на січень 2023 р.) в період широкомасштабної російської агресії. Отже, **науково-дослідницькими завданнями** є аналіз евристичного потенціалу першого спеціального соціологічного опитування стану історичної пам'яті дорослого населення України в січні 2023 р., з'ясування визначальних рис регіональної історичної пам'яті мешканців сходу України та формулювання коректного методологічного інструментарію щодо трансформації їх національної свідомості в прогресивному напрямі. **Методологія дослідження** ґрунтується

на поєднанні трьох підходів. Першою складовою є хрестоматійні засади історичного знання – історизм, системність, синхронний і асинхронний порівняльний аналіз. Для з'ясування феномену історичної пам'яті другою складовою стало використання спеціальних методів – власне соціологічного, історико-соціологічного, історико-психологічного – у межах антропологічної та антропоцентричної парадигми сучасного соціального знання. По-третє, оскільки предмет дослідження охоплює схід України, то для об'єктивної реконструкції історичної пам'яті було застосовано методи історичного краєзнавства й історичної регіоналістики – міждисциплінарний підхід і перевірені часом напрацювання теорії фронтиру (Водотика Т., 2012).

Так, на сході України етнографічний, державно-адміністративний і цивілізаційний кордони не збігаються і цей регіон має специфіку історичного часу. Російська агресія у 2014 р. і передусім повномасштабне вторгнення рашистів у 2022 р. порушили всі попередні кордони, що призвело до змін в історичній пам'яті населення.

Історіографічний огляд слід почати з праць з історії сходу України як історико-географічного регіону (Кравченко, 2010; Схід і Південь України: час, простір, соціум, 2014), досліджень особливостей міських соціальних фронтів з огляду на визначальну долю міст в історії сходу України (Водотика С., 2015). Ці проблеми отримали достатнє висвітлення в історіографії, хоча не всі питання можна вважати остаточно вирішеними. З об'єктивних причин наразі не отримали докладного висвітлення події війни з 24 лютого 2022 р. по теперішній час, хід і наслідки запеклих боїв, обстріли рашистами мирного населення, соціально-гуманітарна ситуація. Щодо дослідження зазначених питань корисною є праця Сергія Плохія «Російсько-українська війна: повернення історії», у якій зроблено спробу комплексно узагальнити події війни на Харківщині і в Західному Донбасі (Плохій, 2023: 195–216, 237–253). Отже, залучена до аналізу наукова література створює один з підмурків вивчення визначеної проблеми.

Джерельна база становила другий підмурак дослідження поступу історичної пам'яті мешканців сходу України. Основним джерелом статті є дані соціологічних досліджень, які вважаються в українській історіографії надійним джерелом для вивчення соціальних процесів (Котигоренко, 2014). Зокрема, йдеться про матеріали спеціалізованого соціологічного дослідження стану історичної пам'яті українців, проведеного в січні 2023 р. (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]). Під час цього дослідження було опитано 2004 респонденти,

які представляють доросле населення України, з коректною вибіркою за віком, освітою, майновим становищем, місцем проживання. Було враховано й переміщення населення внаслідок війни – за статусом переміщених осіб 75% опитаних нікуди не переїжджали, 15% виїжджали й повернулися до рідних осель, а 11% змінили місце проживання.

Щодо регіонального представництва, то до 24.02.2022 на сході України (Харківська, Донецька і Луганська області без тимчасово окупованих територій) проживало 13% опитаних, у центрі (м. Київ та Київська, Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Черкаська і Чернігівська області) мешкало 35% респондентів, 27% належали до заходу (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька і Чернівецька області), а на півдні (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська і Херсонська області) проживало 25% опитаних (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 6).

Для дослідження теми важливе значення мав зміст опитування. Набір питань не можна визнати оптимальним, але він дає змогу загалом зробити об'єктивний замір стану історичної пам'яті респондентів. Йдеться про блоки запитань щодо інтересу до історії України, ставлення до окремих історичних постатей і подій у хронологічному діапазоні від Русі-України до російсько-української війни включно.

Зауважимо, що певні недоліки опитування можна компенсувати за допомогою інших соціологічних досліджень суспільно-політичних настроїв українців. Загалом комплекс залучених даних соціологічних опитувань створює надійну основу для аналізу особливостей історичної пам'яті населення сходу України.

Наголосимо, що обсяг статті зумовлює потребу зосередити увагу на тих аспектах історичної пам'яті мешканців визначеного регіону, які визначають її специфіку. Саме цим і обумовлена структура допису.

2. Інтерес до історії України

Війна значною мірою, якщо не кардинально, змінила ставлення українців до визначальних подій історії України, перш за все новітнього часу. Згідно з аналізом результатів опитування в січні 2023 р., 68% респондентів зазначили, що війна змінила їхнє ставлення до історії українського народу й держави. На сході ця цифра становила 67%, що загалом кореспондується із загальноукраїнським показником (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт

[січень 2023]: 54). Громадяни стали більше цікавитися історією своєї держави, набувати нових знань, а отже, більш об'єктивно оцінювати діяльність відомих історичних діячів і факти історії.

До того ж громадяни свідомо переоцінюють свої попередні погляди та дії. Так, 25 грудня 2023 р. з'явилися відомості про принципову важливу зміну електоральних симпатій населення України щодо результатів перших президентських виборів 01.12.1991. Нагадаємо, що тоді переміг Л. Кравчук, отримавши 61,59% голосів виборців. У Донецькій області за нього проголосували 71,47%, у Луганській – 76,23%, у Харківській – 60,85%. Інакше кажучи, мешканці сходу, особливо Донбасу, більшою мірою підтримали колишнього компартійного функціонера, ніж вся Україна. Друге місце посів відомий лідер українського національно-демократичного руху, колишній дисидент і борець з російським шовінізмом В. Чорновіл, набравши 23,27% голосів. Схід принципово не підтримав національно-демократичний рух. На Донеччині В. Чорновіл отримав 9,59% голосів, на Луганщині – 9,94%, тобто на Донбасі електоральні симпатії виявилися вдвічі меншими, ніж по Україні. Харківщина віддала В. Чорноволу 19,66% голосів (Електоральна географія).

Принципово важливо, що для сходу альтернативою національно-демократичного поступу України став ліберальний проросійський тренд із тенденцією до федералізації України, який тоді уособлював харківський професор-фізик В. Гриньов. Якщо серед усіх українських виборців він набрав 4,17% голосів (до речі, на заході – менше за 1%), то на Донеччині – 10,96%, Луганщині – 6,75%, Харківщині – 10,90% (Електоральна географія).

Отже, у 1991 р. населення сходу, як і всієї України, не бачило в українському національно-демократичному русі державотворчого потенціалу, не уявляло свого майбутнього у Європі та сподівалося на збереження радянського життя в українських шатах і в союзі з Росією, на відміну від населення Польщі й Чехословаччини, яке обрало президентами колишніх дисидентів Л. Валенсу і П. Гавела. Тож сьогодні Польща, Чехія і Словаччина є членами ЄС і НАТО. Звісно, ці країни мають внутрішні проблеми, але вони принципово відмінні від українських.

Повномасштабна російська агресія та її руйнівні наслідки докорінно змінили уявлення тих, хто вже далекого 1 грудня 1991 р. голосував за «старе» і проти «нового». Так, за результатами опитування 25 грудня 2023 р., 74% українців на виборах першого президента України віддали б свої голоси за В. Чорновола, а за Л. Кравчука – 13%. Ба більше, серед тих, хто на 1 грудня 1991 р. мав право голосу, і тих, хто повною мірою на власному досвіді осягнув наслідки вибору 1991 р.,

81% віддали б свій голос за В. Чорновола і лише 10% – за Л. Кравчука. У регіональному вимірі серед усіх наявних на сьогодні виборців на заході за В. Чорновола проголосували б 86%, у центрі – 80%, на сході – 63% і на півдні – 58% (Електоральна географія).

Отже, абсолютна більшість мешканців України і сходу наприкінці другого року повномасштабної російської агресії, десятого року російсько-української війни і на 33-му році незалежності зрозуміли всю згубність збереження совдепії та орієнтації на Росію. Більш докладно принципові наслідки перших президентських виборів в Україні висвітлені у статті «Ставлення громадян до політичної спадщини перших президентів України як складник української національної пам'яті» (Водотика, Савенок: 5–14). Хоча, на нашу думку, міра цього усвідомлення мала бути б більшою.

3. Ставлення до знакових історичних постатей

У ставленні до відомих постатей української історії, згідно з опитуванням у січні 2023 р., відповіді мешканців сходу принципово не відрізняються від загальноукраїнських трендів. Так, до Ярослава Мудрого серед усього населення України (респонденти, які знають цю історичну особу) позитивно ставляться 87%, негативно – 3%, а на сході – 85% і 3% відповідно. Певна різниця виявилася в оцінках Данила Галицького – у межах України позитив дорівнює 89%, негатив – 2%, на сході позитив становить 81% (різниця – 1/10), негатив – ті ж 2% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 15, 61).

Очевидно, що причина розбіжностей в оцінках пов'язана з терміном «галицький» – саме він для пересічного українця з різних регіонів є одним із чинників визначення самоідентичності з огляду на те, що регіональна приналежність об'єктивно присутня у значній частини громадян України. На сході ця риса свідомо педалювалася політиканами проросійської орієнтації (згадаємо гасла-меми «Донбас порожняк не гонит» чи харківська реклама «Перша столиця»).

Утім наголосимо, що регіоналізм притаманний і мешканцям інших регіонів України. Так, на заході до Данила Галицького позитивно ставляться 95%, на півдні – 88%, у центрі – 87% опитаних (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 61).

Соціологія засвідчила подолання як загалом по Україні, так і на сході російських міфів, що виявилася в оцінках творців російської імперії, поневолювачів і катів українців. До Петра I негативне

ставлення 71% по всій Україні і 68% на сході; до Катерини II – 80 і 72% відповідно (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 15, 61). Поза всякий сумнів, це сталося завдяки модерній українській освіті, зусиллям науковців-істориків, культурно-освітній роботі та через російську агресію.

Принципово важливою є зміна на позитив у ставленні мешканців сходу до видатних постатей українського національно-визвольного руху – Івана Мазепи, Михайла Грушевського, Павла Скоропадського, Симона Петлюри, Андрея Шептицького, Степана Бандери, Романа Шухевича, Олени Теліги, Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола. Йдеться лише про тих респондентів, які знають таких осіб – цей відсоток становить зазвичай приблизно 95% від усіх опитаних.

Щодо цієї групи видатних історичних постатей, діяльність яких є однією з підвалин історичної національної пам'яті, у свідомості мешканців сходу домінує загальноукраїнський тренд – руйнація імперсько-радянських міфологем, прискорене формування модерної історичної пам'яті зі стабільним відставанням сходу від загальноукраїнських темпів, від темпів заходу і центру. Так, до М. Грушевського, автора концепції самостійного, окремого від російського, історичного поступу українського народу позитивно ставиться 93% громадян України, на заході – 95%, у центрі і на півдні – 93%, на сході – 89%.

При цьому лакмусовим папірцем є оцінка І. Мазепи, С. Петлюри та С. Бандери – не дарма російська пропаганда патріотів України називала мазепинцями, петлюрівцями і бандерівцями. До І. Мазепи позитивно ставляться 86% усіх опитаних громадян України, негативно – 7% (решта не мала відповіді). На півдні та в центрі такий же відсоток, на заході – 89%, найнижчий показник на сході – 80%.

До С. Петлюри позитивне ставлення висловили 69% опитаних по всій Україні, негативне – 19%, не визначилися 12%. На сході позитивно його оцінили 55% і негативно 27%. Якщо порівняти позитивний баланс по Україні та регіонах, то виходить така картина: по всій країні +48%, на сході +28%, на півдні +36%, у центрі +57%, на заході +62% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 15, 61).

Очевидно, що вістря російської пропаганди спрямоване проти голови Директорії УНР і головного отамана УНР, жертви більшовицького терору, не випадково, оскільки в його діяльності після розпаду Російської імперії чи не найбільш послідовно втілювався курс на незалежність України

в союзі із Заходом. На оцінках діяльності С. Петлюри негативно відбився ярлик антисеміта, який послідовно навішували на нього спочатку більшовики, а потім проросійські й антиукраїнські сили не лише в Україні.

Героїчна боротьба ОУН-УПА за вільну Україну асоціюється з іменами С. Бандери і Р. Шухевича. Так, по Україні загалом позитивно до С. Бандери ставляться 84% (позитивний баланс 73%), до Р. Шухевича – 80% (позитивний баланс 70%). На сході провідника ОУН позитивно оцінюють 75%, негативно – 19% (позитивний баланс +56%). Головнокомандувача УПА позитивно оцінюють 66% і негативно – 20% (позитивний баланс +46%). Безумовно, ставлення до цих символів української незалежності в часи російської агресії має символічне значення – і також для нашого аналізу традиційно схід «пасе задніх» – на Півдні позитивний баланс щодо оцінки С. Бандери становить +56%, у центрі – +77%, на заході – +83% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 16, 63).

Своєрідним камертоном незворотності становлення незалежної української церкви й вигнання московських прислужників-українофобів у рясах є ставлення до митрополита Андрея Шептицького. 82% респондентів по всій Україні дали його спадщині позитивну оцінку, негативну – 6% (позитивний баланс +76%), на сході – 72 і 8% відповідно з позитивним балансом +64%. На заході позитивний баланс становить 89%, у центрі – 74%, на півдні – 61%. При цьому не менш показовим для мешканців сходу є їх порівняно гірше знання історії України – знають митрополита в Україні 66% опитаних, на заході – 85%, у центрі – 67%, а на сході – 55% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 16, 63).

Українцям важливим і показовим для розуміння сутності колективної історичної пам'яті мешканців Донбасу та Харківщини є ставлення до творців комуністичного тоталітаризму Леніна і Сталіна. Знають цих діячів 99% опитаних, що робить відомості опитування максимально достовірними. Серед респондентів усієї України позитивно оцінили Леніна 8%, негативно – 88% (негативний баланс –80%). На сході порівняно з усією Україною та іншими її регіонами прихильників Леніна найбільше (10%) і найменше противників (66%). Отже, на сході найменший негативний баланс (–66%), тоді як на півдні він становить –75%, у центрі –82%, на заході –89%. Очевидно, що на сході недостатньо усвідомлюють зв'язок між більшовицьким гаслом «пролетарського інтернаціоналізму» й агресією путінської Росії.

Хоча кращим є усвідомлення спадковості між сталінськими репресіями, Голодомором 1932–1933 рр. в Україні і сучасним політичним режимом в Росії. Сталін отримав рекорд негативного ставлення серед усіх внесених в опитувальник історичних постатей – 91%, позитив – 6% (негативний баланс – 85%). На сході позитивно оцінили його 9%, негативно – 85% (негативний баланс – 76%). У центрі негативний баланс становить 91%, на заході – 89%, на півдні – 86% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 15, 61).

4. Сприйняття важливих історичних подій

Соціологи в опитувальник внесли 17 знакових подій історії України – від Хмельниччини до теперішньої російсько-української війни. Запропонований перелік далекий від наукової коректності (все ж таки соціологи не є істориками), але змінити його не можна. Проте із цього переліку можна вибрати найсуттєвіше для розуміння характеру історичної пам'яті мешканців сходу. При цьому абсолютні цифри соціології (як і будь-якої статистики) не слід сприймати буквально. Відповідно до предмета статті їх треба оцінювати не стільки кількісно, скільки якісно, як тенденцію змін.

Так, до антиімперського виступу Івана Мазепи 81% опитаних по всій Україні ставляться позитивно і 7% – негативно. Схід традиційно оцінює дії великого гетьмана більш скептично: позитив – 68%, негатив – 12% (позитивний баланс 56%). Для порівняння: на заході цей баланс становить 78%, у центрі – 77%, на півдні – 72% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 22, 72).

Національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. і війни проти більшовицької Росії викликають позитивні емоції у 73% всіх українців, негативні – 18% (позитивний баланс 55%). На сході позитивно оцінюють національно-визвольні змагання 60%, негативно – 24% (позитивний баланс лише 36%). Для порівняння: позитивний баланс на заході і в центрі становить 63%, на півдні – 44% (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 22, 72). Отже, захід і центр країни практично вдвічі краще розуміють значення національно-визвольної боротьби в історії України й українства, ніж мешканці сходу і півдня.

Показовим і дражливим для радянських міфологем (значна частина українців продовжує керуватися принципом «какая разница»)

є ставлення до створення СРСР. Принаймні до сьогодні серед студентів є поодинокі прихильники «ковбаси по 2.20» та інших «советських прелестей», що, ймовірно, обумовлене відповідною ситуацією в родині. Серед респондентів по всій Україні схвалюють цей союз 19%, не схвалюють – 74% (негативний баланс становить 55%). На сході позитивно оцінюють створення СРСР 34%, негативно – 58% (негативний баланс у 24% вдвічі менше за середньоукраїнський). Для досягнення цього феномену наведемо результати по інших регіонах. Так, на заході негативний баланс у 77% втричі вищий, ніж на сході, у центрі – 56% (у 2,2 раза більше), на півдні – 48% (вдвічі більше) (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 22, 72).

Виходячи з обмеженого обсягу статті та того факту, що кількість позицій не впливає на загальну оцінку стану історичної свідомості мешканців сходу, наведемо оцінку ще однієї принципово важливої події в житті України – Революції Гідності. У межах всієї України позитивно оцінюють Євромайдан 85%, негативно – 10% (позитивний баланс 75%). Мешканці сходу загалом згодні з такою оцінкою, але з відповідною регіональною корекцією – позитивне ставлення висловили 73%, негативне – 18% (позитивний баланс 55%). І знов-таки для розуміння регіональної специфіки зазначимо, що на півдні позитивний баланс оцінки Євромайдану становить 67%, або на 1/5 більше, у Центрі – 79%, або на 2/5 краще, і на Заході – 87%, або в 1,5 раза більше (Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]: 22, 74).

5. Висновки

Наразі є всі підстави наголосити, що мешканці сходу є невід'ємною складовою України в координатах формування модерної національної пам'яті. Схід через особливості регіональної історії, фронтірне становище, мовну й конфесійну ситуації, популізм місцевих еліт, цілеспрямовану пропаганду «русского мира» і недостатню ефективність політики історичної пам'яті державних інституцій, поблажливе ставлення до російсько-радянських міфологем частини громадянського суспільства та низку інших факторів має дещо відмінну від загальноукраїнської та інших регіонів історичну пам'ять.

Також впливає на регіональну історичну пам'ять сходу й менша обізнаність його мешканців із західною цивілізацією через трудову міграцію переважно в Росію, меншу орієнтацію молоді на здобуття західної освіти, депресивність Донбасу з відповідними негативними

наслідками. Виїзд соціально-активної частини мешканців Донбасу у 2014 р., а з Харківщини вже після початку повномасштабної російської агресії дещо ускладнив ситуацію. Вплив цього фактору рельєфно простежується в порівнянні з півднем України, для якого український історичний час почався на 150 років пізніше, але населення якого значно кращою мірою знайоме з реаліями Заходу (Савчук, 2023).

Водночас з 2014 р. схід став основною ареною війни з Росією, а повномасштабна агресія ще раз чітко засвідчила для всіх, хто здатний бачити реальні цілі путінського керівництва, що це є по суті перший етап відкидання західної цивілізації до меж часів СРСР і забезпечення існування кадебістського режиму в осяжному майбутньому. Розуміння цього у вирішальній мірі сприяло змінам в історичній свідомості мешканців сходу. Сприяли прискореному і загалом прогресивному формуванню модерної національної пам'яті населення регіону ще кілька факторів. Насамперед це успішне протистояння українського народу і ЗСУ російському збройному нападу, провал путінського плану блицкригу, розуміння антиукраїнської та нелюдської сутності більшості «братнього російського народу».

Несподіваною для значної частини східняків стала проукраїнська позиція колективного Заходу та допомога Україні. З'явилось розуміння необхідності входження України до західних структур (ЄС, НАТО) як надійної гарантії існування незалежної української держави.

Повномасштабна російська агресія, варварські дії рашистів із систематичними порушеннями міжнародного права, страждання мирного населення сходу (обстріли цивільних об'єктів, масовий терор щодо мирного населення на тимчасово окупованих територіях, депортації, викрадення дітей тощо) сприяли остаточній сепарації та маргіналізації решток прихильників «руського мира». Проте частина цієї категорії залишилася на сході і через затягування війни та погіршення соціально-політичної ситуації може посилити свій вплив на тих східняків, які всі роки незалежності коливалися між Україною і Росією, між Заходом і Євразією.

Отже, гарантіями безповоротних позитивних змін у свідомості мешканців сходу, як і всієї України, є успішні операції ЗСУ, ефективні дії влади та місцевого самоврядування, згуртованість еліт і патріотичної громадськості, допомога Заходу».

Література:

1. Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Вип. 6. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. С. 101–114.
2. Водотика С. Міські соціальні фронтири у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. *Регіональна історія України. Збірник наукових статей*. Вип. 9. Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. С. 263–276.
3. Кравченко В. Харків / Харків: столиця Пограниччя. Вільнюс : Європейський гуманітарний університет, 2010. 357 с.
4. Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2 т. Т. 1. Колективна монографія / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 378 с.
5. Головка В. Український розлом «руського мира»: донецька та дніпропетровська ідентичності. *Схід і Південь України: час, простір, соціум*. У 2 т. Т. 1. Колективна монографія / Відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 100–122.
6. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії / Пер. з англ. М. Ларченка. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2023. 400 с.
7. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. Київ : Світогляд, 2014. 726 с.
8. Історія та державно-політична традиція (наукові ресурси). Історична пам'ять: результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт [січень 2023]. URL: https://www.nbnviap.gov.ua/e-biblioteka/naukovi_resursy/istoriya-ta-derzavno-politychna-tradytsiya/istorychna-pamyat-resultaty-sotsiolohishnogo-opytuvannya (дата звернення 28.11.2023).
9. Електоральна географія 2.0. Президентські вибори 1991. URL: <https://www.electoralgeography.com/news/ukrainine-presidential-election-1991.html> (дата звернення 28.11.2023).
10. Водотика С., Савенок Л. Ставлення громадян до політичної спадщини перших президентів України як складник національної пам'яті. *Південний архів (історичні науки)*. 2023. Вип. 43. С. 5–14.
11. Савчук А. Яка демографічна ситуація в Україні: дані соціології. URL: <https://www.oporaua.org/yakademografichna-situacia-v-ukraini-24910> (дата звернення 28.11.2023).

References:

1. Vodotyka, T. (2012). Teoriya frontyru ta yiyi piznavalni mozhyvosti u konteksti istorychnoyi rehionalistyky [Frontier theory and its cognitive possibilities in the context of historical regionalism]. *Rehionalna istoriya Ukrayiny, Vol. 6*, pp. 101–114 [in Ukrainian].
2. Vodotyka, S. (2015). Miski sotsialni frontyry u Naddniprovskiyi Ukrayini v druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Urban social frontiers in Dnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries]. *Rehionalna istoriya Ukrayiny, Vol. 9*, pp. 263–276 [in Ukrainian].
3. Kravchenko, V. (2010). Kharkov/Kharkiv: stolytsya Pohranychchya [Kharkov/Kharkiv: the capital of Frontier region]. [in Ukrainian].
4. Smoliiy, V. (ed.) (2014). Skhid i Pivden Ukrayiny: chas, prostir, sotsium [East and South of Ukraine: time, space, society]. Vol. 1 [in Ukrainian].
5. Holovko, V. (2014). Ukrayinskyy rozlom “russkoho myra”: donetska ta dnipropeetrovska identychnosti [The Ukrainian rift of the “Russian world”: Donetsk and Dnipropetrovsk identities]. *Skhid i Pivden Ukrayiny: chas, prostir, sotsium, Vol. 1*, pp. 100–122 [in Ukrainian].
6. Plokhiiy, S. (2023). Rosiysko-ukrayinska viyna: povernennya istoriyi [The Russo-Ukrainian war: the return of history]. [in Ukrainian].
7. Kotyhorenko, V. (2014). Etnichni protyrichchya i konflikty v suchasniy Ukrayini: politolohichnyy kontsept [Ethnic contradictions and conflicts in modern Ukraine: a political concept]. [in Ukrainian].
8. Istoriya ta derzhavno-politychna tradytsiya (naukovi resursy). Istorychna pam"yat': rezul'taty sotsiolohichnoho opytuvannya doroslykh zhyteliv Ukrayiny. Analitychnyy zvit [January 2023] [History and state-political tradition (scientific resources). Historical memory: results of a sociological survey of adult residents of Ukraine. Analytical report]. URL: https://www.nbnviap.gov.ua/e-biblioteka/naukovi_resursy/istoriya-ta-derzhavno-politychna-tradytsiya/istorychna-pamyat-resultaty-sotsiolohichnoho-opytuvannya (last accessed 28.11.2023) [in Ukrainian].
9. Elektoralna heohrafiya 2.0. Prezydent-ski vybory 1991 [Electoral geography 2.0. Presidential election 1991]. URL: <https://www.electoralgeography.com/news/ukrainine-prezidental-election-1991.html> (last accessed 28.11.2023) [in Ukrainian].
10. Vodotyka, S., Savenok, L. (2023). Stavlennya hromadyan do politychnoyi spadshchyny pershykh prezidentiv Ukrayiny yak skladnyk natsionalnoyi pamiati [Attitude of citizens to the political legacy of the first presidents of Ukraine as a component of national memory]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky), No. 43*, pp. 5–14 [in Ukrainian].
11. Savchuk, A. (2023). Yaka demohrafichna sytuatsiya v Ukrayini: dani sotsiolohiyi [What is the demographic situation in Ukraine: sociological data.]. URL: <https://oporaua.org/viyna/yaka-demografichna-situatsiya-v-ukrayini-dani-sociologiyi-24910> (last accessed 28.11.2023) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2024
The article was received 12 January 2024